

13363

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Västmanland

Medåkers m

13363

II

Nilsson, Ragnar. 1939.

ULMA: frigel. 27 Åkers beredning.

39 H. 4:

4 tecken. inleyda i
Västman. ordboken.

X 060

Åkerns beredning.

(Frågelista 27).

1.
Medåkers
s.m., Västerb.

Uppvecklare: Ragu. Nilsson.

Sagesmän: Öhman, Lundquist, Hellgren.
o. för trädgård Sofia Nilsson.

I. Jordbruksredskap.

Äldre benämning på jordbruksredskap är åkerredskap [(åker^{red}skap)m.], numera även jordbruksredskap [(jordbruks^{red}skap)m.]. Man kan säga han om redskap; ex: (den där ^{red}skapen, "han si ntr" för "fin ut")*

Handredskap. Till torvhackor [(torv^{red}hacka) f.] användes gamla utslitna yxor [(y^{red}ksa) f.], vilkas egg vreds ett halvt varv i förhållande till skaft-hålet. (Se bild I).

Landsmålsarkivet Uppsala 13363

R. Nilsson, 1939, MEDÅKER

VSTM.

Frgl. 27

* Uppvecklarens konstruktion

Klubbor att krossa jordskoror
med kallades kokellulbor [(køkerbül-
ta) f.]. (Se bild I).

Ordo. kokel-lulka

Flåhacka [(flåhåka) f.] användes
att hacka torvar med på nyodlingar
och vid dikning. Korv [(kørv) m.] använ-
des för att hacka loss sten o.d. (Se
bild. 2 o. 3 i frågelist. sid. 2.)

Dyngklo brukades vid avlastning
av gödsel. [(dyngklo) f.].

Grepar av såväl trä som järn
fanns, de förra endast för spridning
av gödsel och lika trätjugar (se bild till
mitt svar på frågelista nr 2) fast med
mindre avstånd mellan rimmarna.

[(dynggrep) f.]. Grepklo hette [(klo) m.].
Järngreparna användes både vid
lastning och spridning av gödsel

samt vid potatisupptagning, torv-spridning o.d.

Spadar [(spär)m], skoular [(sköört)f] och skyfflar [(sjöft)m.] var av trä och hade skoning [(skö)f.] av järn. En spade hade spetsigt skär, skoular och skyfflar rakt. Någon bestämd skillnad mellan skyfflar och skoular kunde inte sagesmännen ange mera än i användning. Sålunda fanns t.ex. gräsjöft, digrsköört, snösköört, drösköört och kåstsköört, de bägge sistnämnda sädeskoular. Namnen dikes-spär och diksläza (kypig dikesspade) förekom. Se f. ö. frågelist. bild. 8:II o. 8:III. Både hela handtag och handtag med hål för handen förekom, ibland av s. k. krycka [(krÿka)f.] (Se bild 8:II).

2

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
VSTM.
Frgl. 27

För bortrensning av tistelstäns
 "[tisolstönd)m.] i växande sås har
 man använt tistelstickare "[tisol-
 stikar)m.], d.v.s. en grov käpp med
 ett 2,5-3 cm. brett, vasst järn medbill.

Vid stenbrytning beqvände
 man speltt "[jänspiet)m.] och vånshake* * Se bild I
 "[vänhäk)m.]. Även en trästång, s. k.
 långa "[läng)a f.] användes för detta
 ändamål. Under spelttet eller lång-
 an lades ett brott "[bröt)m.]. Man
 kunde även slå en kedja "[jedj)f.] om
 stenen, sätta ett speltt genom en ög-
 la på kedjan och vånna stenen.
 En sådan anordning kallades vån-
 slag "[vänsläg)m.]

Spetsar och kanter på stenaar
 slogs bort "[säta bst, säta av)v.] genom

att man mot stenen höll en s.k. sått¹ [(sät¹)m.], på vilken man slog med en stenslägga [(st¹enslägga)f.]. Sätten liknade en slägga men hade ena ändytan fyrkantig med skarpa kanter. En stenslägga, som man slog direkt på stenen med, kallades knoster [(kn¹öst¹r)u.]. Stenborring utfördes med en mindre slägga [(¹b¹öslägga)f.] och stenborr [(st¹enb¹örr)m.]

Vid bortforslande av stenar från åkrarna användes stendrög [(st¹endrög)f.].

Körreskaps och dragordningar:

Vid plöjning och harvning användes drätter [(sing. drät¹, plur. drät¹r)f.]. Dragordning för par hette parställ [(p¹ä-

stäl)m.] eller pardrätter^v [(pādrättr*)pl.].
 De delar på drätterna, som sagesmän-
 nen kunde namnge var drätter,
 väg [(vāg)f.] eller svängel [(svāngol)m.]
 och krok [(krok)m.]. På parstället
 tillkom parväg [(pārvāg)f.]. Par- och
 enbetdrätter (ēnbetdrättr*) ha sam-
 ma utseende som frågelist. bild 9:I, II, III.
 Skalmar [(skālmā)f.] hade kärrorna.
 Skalmar ledade inte mot åkbonet.
 En vagu hade såremot drätter.

Dragoröningar på vinteråkbon het-
 te skacklar [(skākt/a, plur. -r*)f.].

Till årder användes årderkener [(ādr-
 sēna)f.], annat namn årderkider [(ādr-
 sīa)f.]. Se bild 10:I.

Årder hette årder [(ādr*)m.]
 eller [(ādr*). (Lika med bild 14:I) Av de

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

olika delarna kallades a och b
 gemensamt stock [(stök)_{m.}], c släp-
 sula [(släpsula)_{f.}], d till [(till)_{m.}]
 f och g ständare [(ständare)_{m.}] och i
 och j gemensamt handtag [(hantag)_{m.}]
 Trästock kallades snesstock

[(snestök)_{m.}]. Dess olika delar be-
 nämnes som årets. (Så med till 15).

Vid kupning av potatis använ-
 des ^{även} mindre årets, som drogs av män-
 niskor.

På nyodlingar begagnades
 rist [(rist)_{m.}] av samma typ som
 på till 19:1. Av delarna kallades
 a ständare, b handtag, c riststock
 [(riststök)_{m.}] och d rist.

Plogen är ett nyare redskap
 i orten. Den äldst kända plogtypen

var "en sméstk ma' fjót" (Ö.). Se bild 21.
 Stocken (21 c) kallades äs [(äs) m.], g drag
 [(drag) m.], h åsjärn [(åsjärn) m.], i bill
 [(bil) m.] och k fjöl [(fjöl) f.]. Övriga
 delar hade samma namn som på
 årbret. Billens delar var billyfts
 [(billyfts) m.] och skär [(skär) m.]

När en bill blev "skämd"
 [(skämd) adj.] brukade man vässa
 [(vässa) v.] den. Vid transport av
 plogar använde man släpsko
 [(släpsko) f.], d.v.s. en meterlång
 planka med en islagen märta,
 i vilken billyftsens stacks in.
 Att använda plogen hette
 plöja [(plöja) v.]. Att låta plogen
 stå ute på åkern, sedan marken
 frusit, ansågs inte bra. [(da va

-utr ^{bra}, om ^{ptägon} ^{gäta} ^{fäst}) Ö.].

phog

På våren jämnade man före
 bearbetningen av fälterna med en
 sladd [(släd)m]. Den var konstru-
 erad som sladden på frög.-list. bild
 25:I. Även jinnsladd [(jinnsläd)m] av
 typen 25:III har använts. Ibland hade
 man ris inflettat i sladden, för att
 jorden skulle bli mera finförklarad.
 När man hade två dragare [(gödr ma
 pär)] brukade körkarlen [(görkär)m]
 åka på sladden, körde man med
 en dragare [(gödr ma enbät)] hade
 man på en eller ett par stenar,
 för att sladden skulle ta bättre.
 Planerladd är ett redskap, som
 man börjat använda först under
 senare tid.

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Fgl. 27

Allmän benämning på harvar var harv [(hārv) f.] De äldst kända harvarna var fyrkant- och trekant harvar [(fyrkant^vhārv, trekant^vhārv) f.] En lesharv [(lēhārv) f.] liknade två hopsatta fyrkantarharvar. (Se bild 27). Harvarna var i allmänhet försedda med handtag, som tjänade till styre och lyftanordning. Klösharvar av typen 30:I har också använts. Att köra med harv hette harva [(hārv) v.].

Vält [(vält) m.] eller slätvält [(slätvält) m.] med bäse hel och delad vältkubbe [(vältkåbr) m.] fanns. Vält med hel vältkubbe är den äldsta typen. Den var slät, alltså icke försedd med refflor eller räspi.

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

kade slavor. Vältens olika delar
 hette vältkubbe [(vältkubbe)m.],
 mål [(mål)f.], lagret, som målen löp-
 te i, hette sinke [(sinke)f.], vidare
 ram [(ram)f.], skackler [(skackla)f.],
 hållor [(hålla)f.] och sprint [(sprint)m.]
 (Se teckn. II). Fårskilds sids brukades
 inte, utan körkarlen stod på ra-
 men. Vältkubben tillverkades av
 ek, ram och skackler (de sistnämnda
 även av gran) av björk. Att köra
 med vält hette vältta [(vältta)v.]
 eller [(välttra)v.]

Ordl. vält

Stendrög [(stendrög)f.] kom till
 användning, då man forslade bort
 sten från åkrarna.

Med mullskopa [(mullskopa)f.]
 släpade man dikesjord [(dikesjört)f.]

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Fgl. 27

från renen in på åkern. Angående konstruktion hänvisas till teckning III. Att använda mulleskopan

Ordb. mulleskopa

bette [(mälsköpa) v.]. Åkerbruksredskapen förvarades om vintern i ett låder (den vräktas de in i ett låder) Ö.

II. Höst- och vårplöjning.

Ordet åker [(åker) m.] betyder dels odlad mark, dels ett genom diken på alla sidor omgivet fält. En samlig åkrar kallades gärde [(gård) m.]. Märk: på gården eller gårderna odlades såd, under det att ången var självbärande.

Med fält [(fält) m.] menas ett plant jordområde. Således kunde man inte kalla backiga åkrar

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
VSTM.
Frgl. 27

eller gärde
för fält.

Lott [(löt)m.] betyder del. Före laga skiftet hade varje bonde sin lott i ett gärde, en äng o. s. v. Nu i dag balar man om "gåslöt", "äzslöt", och ett gärde i Ekeby, Medåker, heter ännu Lottgärdet (lötgård).

Med teg' [(tæg)m.] menas stycket mellan två dalar på en åker.

Jordrimsa [(gård~~r~~imsa)f.] kallas en smal remsa jord mellan t. ex. två backar, mellan väg och backe, väg och dike o. s. v.

På de yttrycken ärtland [(ät-län)m.], romland (römland) och potatisland (potäteland) förekom.

Plöja hetta plöja (v.) På hösten skete höstplöjning [(höstplöjning)f.],

[(höstplöja) v.] av vall, som kallades fastlin [(fästlin) f.] och av havre-jord, s. k. vånsjord [(vånjöt) f.]. På våren skedde våsplöjning [(våspröjning)] av trädena, verb våspröja. Höstplöjningen skulle om möjligt vara avslutad, innan det blev tjäle i jorden, blev något kvar, måste våsplöjning ske, vilket man ville undvika, emedan jorden då ej blev så lättbrukad. Plöjningen utfördes ~~med~~ ^{fördes} parotar, enlethäst (på stora gårdar även med parhästar) och med en körkarl. Man ristade före plojen endast på nyodlingar och så det var mycket kvickrot [(ikrot) f.]. På lerjord hann man plöja omkring 1/2 tunnland jord om

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

lagen, på lös jord något mer, på
mycket stenbunden jord något mind-
re.

Om jorden var torr, sådes
den vara hårdplöjd (da a 'hård-
plöjt), var den lagom fuktig, sådes
den vara lättplöjd (da a 'lät-plöjt).
Fuktig jord, som tilltrampades, där
man vände vid plöjningen, blev
seg. Den sådes vara beckig (da a
sa 'bèkat sa).

Fåra [(fōɛ) f.] eller plogfåra
[(plogfōɛ) f.] kallades både rånnan,
där plogen gått fram och den lös-
skurna skivan.

Det upplöjda fältet benäm-
des plöjning [(płɔɛnɛɜ) f.]
Plöjningen av ett fält började

man med att lägga upp en
 rygg [(⁷rygg)m.]. Därvid fälldes två
 tillor mot varandra. Den uplöjda
 jorden under ryggen kallades balk
 [(⁷balk)m.]. Antingen plöjdes man
 sedan runt begravggen under stän-
 dig vändning åt höger (ʃakpa
 chōp), eller också böjades man
 köra runt den blivande slutfäran
 (ʃakpa ūt, ʃakpa esēx), d. v. s. om-
 sevä på två till varandra gränsande
 begar. I slutfäran plöjdes man två
 gånger för att få dalen mellan
 begarna mindre bred. Den sista
 färan kallades vattenfära [(⁷vät-
 föx) f.] eller dal [(⁷dät)m.]. Styck-
 ket mellan två slutfärer kalla-
 des beg [(⁷tég)m.]. Området längs

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

renarna kallades v^änteg [(v^änt^ég)]
 Denna plöjdes efteråt. Sista färnan
 mot en ren kallades v^äntegsf^ära
 [(v^äntegsf^öæ) f.]. Att köra med plo-
 gen utan att plöja upp någon
 hilla kallades 'g^öra t^öm^öæ' eller
 'g^öra t^öm^æ'.

Uttrycket plöja fastlin^ö (plöja
 f^ästlin^ä) betyder plöja gr^äsvall. Att
 plöja j^ör^ö, som man haft havre
 på första året, hetta 'plöja v^än-
 j^öt' eller 'plöja h^äv^ærj^öt'. Plöjde
 man, sedan man haft havre and-
 ra året, sådes man 'plöja t^äd^æ'.

Om plogen under plöjningen
 hoppade upp för en sten s. d.,
 och en bit blev oplöjd, sådes man
 'plöja g^äæ^ææ'. Att plöja tvärs

Landmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

över ett träde hette tvärploja
 [(tvæ̀rploja)v.], snett över sneda
 [(sné)v.].

III. Trädesbruk och gödsling.

Träda heter träde [(træ̀dr)n.],
 alltså ett träde. Vidare hette det
 t.ex. "vi ska lägga [(läga)v.] den
 här jorden i träde" om jord, som
 man skulle träda. Märk: "den här
 jorden ligger [(liga)v.] i träde". Om
 det blev mycket ogräs på trädena
 under sommaren, hände det, att
 man använde den som betesmark
 för kor. Därvid vallade man. Trä-
 dan plöjdes på våren, meddes
 efter gödslingen och harvades se-
 dan med klösharv, för att man
 skulle få bort ogräset. Rötter

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

av kvickrot och andra rotogräs
brände man på åkern eller
körde upp i en backe.

Från trädan brukade man
skaffa bort stenar, som lossnade
eller blottades vid plöjningen. De
större bröt man upp med spelt o. d.
(Se f. ö. blad 4). Man sprängde även sten
med bergkrut [(bæ~~r~~krut)m], som lades
i borrhålet och packades till med
en laddstake [(laddstake)m], Stubbe-
träsk [(stubbträsk)m.] sattes sedan ned i
hålet och en propp [(propp)m.] av
söndersmulat tegel packades [(for
ånas⁷ jek da bösa) d.] De upptvunna
stenarna kördes upp i backar, ibland
lades de upp till stenvurar [(stenvu-
r)m.].

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
VSTM.
Fgl. 27

Under trädesåret dikade man. Avståndet mellan diken var omkr. 8 m. [(en' f_{yx}a, f_{äm}' f_{ämn}a_x) l.], och då diken var på så kort avstånd från varandra, var de mycket små. Utfalldikena måste dock vara större. Fuktiga sänkor i åkern, som måste utdikas, kallades sväkor [(sväka, pl. sväk_x) f.]. Uttryck för att åkern var bottensur: 'han a s_{ix}, da a b_{ötr}ns_{yx}, da a et' j_{äl}-dr_{äg}'.

Att dika hetbe dika [(dika)v.] eller 'ta op' d_{ik}en'. Den som dikade kallades dikare [(dika_x) m.]. Det ansågs som ett mycket tungt arbete att dika. De olika momenten i dikningsarbetet var: 1. spåra [sp_öa)v.],

2) ta första spadtaget (ta första spåtå-
 gr), 3) (sv.) ta andra spadtaget, 4) bottna
 [(böt^{na})v.]. Att jämna av slänterna
 på diket hette att brecka [(br^{eka})v.].
 Namnet på den slutande delen av
 diket var brecke [(br^{ek})m.] på
 kanten i dagytan ren [(r^{en})f.] Att
 jämna av diketsbotten och skotta
 upp jorden hette bottna ur [(b^{otna}
 ur^{er})v.].

Stora diken, som utgjorde
 avlopp kallades utfalldiken [(ut-
 falsd^{ik})n.]. Ett stort utfalldike
 benämndes grav [(gr^{äv})f.]. Skelne-
 dike [(sk^{eln}rd^{ike})n.] var namn på
 dike längs efter rågång. De diken
 som utnyttades i avloppsdikey hette
 sprängdiken [(spr^{öng}d^{ik})n.] Diken,

som skilde åkrar från backar, kallades backdiken (bäckdiker). Små tillfälliga diken, som grävdes tvärs över vånbegar för att leda vatten ut ur vånbegsfarande, hette jissnter² [(jiss^ut)n.].

Täckdiken (täckdiker) har inte brukats mycket sen gammalt. Någon gång gjorde man stendiken (stendiker) men mest användes gärdslsdiken (gärdslsdiker). I bottnen lade man kluvet aspvirke, vilket ansågs "hålla bättre mot rötta" än annat virke. Övannå gärdslst [(gärdslst)n.], märk: [(gärdslstörz)f.], lades enris [(enris)n.] för att binda matjorden, för detta ändamål kunde man även använda granis. Derrör började komma i bruk

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER

VSTM.

Frgl. 27

²stör, f.

på 1880-talet, troligen, (s.). Täckdikets öppning mot avloppsdiket kallades täckdiksgå [(tækdiksgå)f.]

Den ur diket uppskottade torven hette diksjörö [(diksjörö)f.] eller [(dikstörö)f.]. Den uppskottade dikesvallen [(diksväl) eller (jörväl)m.] spriddes med mulskopa eller grep, varefter man hackade sönder den (haka törö) med torvhacka. Om ett dike hade gott fall, sådes det ha fall [(fål)m.], motsatsen var dåligt fall (dåket fäl) eller (då gax båk-vättn).

Följande slag av broar fanns:

- 1) jordbro [(jörbrö)f.], som bestod av en stentränna [(stentränna)f.], vilken täcktes med jord, 2) stentbro

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
VSTM.
Frgl. 27

(st^èn br^ö), som bestod av långa, klivna stenhällar [(st^ènhäl) f.], vilande på underlag av stenar i diketts kanter, 3) träbro (tr^ä br^ö) av granplankor [(tr^äzka) f.] med träbjälkar [(v^äsr) m.] som underlag, 4) flytblor (fr^öjt br^ö) av trä, vilken flyttades med och användes på olika platser.

tr^ä

Göda åkrarna [(g^ö) v.] var den äldsta benämningen, senare har man också använt ordet gysla [(g^ösla) v.] Om jorden var väl gödslad, sådes den vara fet [(f^ét) adj.], motsatsen var mager [(m^ägr) adj.]. Gödsel hette av äldre dynga [(d^önga) f.] senare även gysel [(g^ösl) f.]. Den sista benämningen användes vid finare tal.

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER

VSTM.

Frgl. 27

Olika slag av naturlig gödsel var:
 kòdijza eller lågasdijza, hästdijza
 eller staldijza, fådijza, svindijza,
 hänsdijza, fòrkfít eller häsdijza
 eller (vis ännu finare tal) häsjösl.
 Gödselstack hette dynghög [(dijz-
 hög)m.] eller dyngställe [(dijzstäl)m].
 Platsen, där gödselstacken låg, kal-
 lades dyngställe [(dijzstäl)m].
 Göselvatten hette dyngpiss
 [(dijzpis)m.], [(dijzvät)m.] eller
 [(jösolvät)m.]. Göselbrunnen, eller
 rättare gropen, där göselvatten sam-
 lades, kallades dyngpötl [(dijzpöt)m.],
 dyngpött [(dijzpöt)m.] eller pissbrunn
 [(pissbrän)m.]. Uttrycken dynglort
 [(dijzlot)m.], hästlort (hästlot), korkit-
 ruka [(kòsitruka)f.] och dyngläma

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

[(d̄ynglāma)f.] förekom, det sista äv. som skällesord. Bästa värdet hade gödseln efter människa, höns och nötkreatur, efter svin, får och häst var den sälig. Gödseln utökades ibland med halm (förutom att man använde halm som strö), genom att man körde ut sådan som underlag till gödselhögarna på trädan. Kalk började man använda som jordförbättringsmedel för omkring 50 år sedan (L.).

När man körde gödsel (söxa d̄yga) använde man dynggrep vid pålastningen, dyngklo och även grep vid avlastningen (jfr. blad 2.). På vintern transporterades gödsel med släde, som kallades dyngbotten [(d̄yng-

löst_n) m.] eller dyngåka² [(dyngåka) f.],
 på sommaren med dyngkärria
 [(dyngsæra) f.] eller med vagn s. k.
 dyngskott [(dyngsköt) m.]. Den löstag-
 bara bakre gaveln på en dyngkär-
 ria kallades dyngkärrilucka [(dyng-
 særlåka) f.], och löstagbart bräde på
 ramens längsida i ett dyngskott
 hette dyngbräde [(dyngbrædr) m.].
 Både män och kvinnor (kæra a
 'kvinnfölk) deltog i gödselkörningen,
 männen körde och kvinnorna lassade
 på (særa dynga, 'lasa dynga).

På vintern lade man gödseln
 i högar (ej på långt när så sto-
 ra som nu) på träskan. Det hån-
 de också, att man spred gödsel
 ovanpå snön under vintern.

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

På trädan körde man om sommaren ut de stora högarne i småhögar, som lades i rader, en eller två rader på varje teg. Sedan spridde kvinnorna gödseln med grep. Detta hette att sprätta dynga (sprätta dynga), och de som sprätte kallades dyngsprättare (dyngsprättare). "Vara på sprätten" (vara på sprättn) var ett skämtsamt uttryck om den som sprätte dynga. Sedan skulle man köra ned ^{den} utspridna gödseln, innan den torkade. Därvid använde man snedstock (se blad 7), med vilken man körde snett över åkrarna (sne ne dynga).

Under sommaren harvade man trädan endast så ofta det

behöves för att hålla efter ogräset.

IV. Vår- och höstsås.

Gemensamt namn för alla vårarbeten på åker var vårbruket [(vårbruket) m., bet. f.]. Märk: med antisen [(antisen) m.] menades slåttiden. Vårning hette [(vårning) f.]. Den del av åkerarealen, som besådes med vårsås, kallades endast fastland eller vårdjord (jfr blad 17). Vårsås var havre [(havre) m.], sällan korn [(korn) m.].

Höstsås hette [(höstsåsen) f.]. Den jord, som besådes med höstsås [(höstså) f.], kallades bråde. Höstsåsesorter var huvudsakligen råg [(råg) m.] och något vete [(vete) m.].

När jorden var lämplig att be-
 arbeta, sådes den vara urtorkad
 [(mtörka) v.], motsatten var sur
 [(sur) adj.] eller smetig [(smetig) adj.]
 [(yöta fasnar ve)].

Med lättbrukad jord (yöta a lät-
 bruka) menades lucker jord, motsat-
 sen var hårbbrukad [(härbruka) v.]
 eller brutig [(brutig) adj.] Jordskoka
 hette yörköka (f.) eller yörbut (m.)

Samt för olika slag av utsäde
 [(utsäde) n.] var säsrög, säsvétr,
säs hävr och säskön (jfr blad 29).

Undantagsvis hände att man
 stubbharvade [(stäbharva) v.] på vå-
 ren utan plöjning. Däremot bru-
 kade man på sankta marker
 ofta harva och så, medan fjällen

[(gǎn) m.] ännu var kvar i jorden
 (sa på gǎn). Ibland hände, att man
 utan föregående harvning sådde på
 plogfärderna och harvade efteråt.
 Detta kallades att "sa på plogen"
 (sa på plogon). Vanligast var, att
 man harvade både före och efter
 sädden, före med slåttslabb och efter
 med fyrkantharv.

Se brev av den
 26 mars 1940

Efter harvningen brukade
 man för hand harka sårben tor-
 vor och krossa jordskorv ("haka
 tårer och bälta büt"). Detta arbete
 utfördes av pigor [(piga) f.] och
 pojkar [(pojke) m.].

Såningsmärken [(sätéken) m.]
~~var~~ om vären var för vissa byar,
 att snön skulle vara borta i alla

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Frgl. 27

förbjupningar på nordsidan om
 skogsbackar, för andra byar,
 att "luften skulle gunga och glitt-
 ra", d. v. s. det skulle vara så
 varmt, att värmevägarnas dall-
 ringar syntes. På hösten skulle
 man börja så genast efter Lars-
 måssa [(L_äs_ma_sa) f.], alltså efter
 den 10 aug.

Sådden tillgick på följ.
 sätt. Först kördes uträdet till åk-
 rarna i säckar, som ställdes efter
 åkerrenarna. Säningsman [(s_äk_är)m]
 var husbonden [(h_us_bö_n)m.], på stö-
 re gårdar även drängarna. Man
 sådde vanligen med en hand och
 hade då såden i en säfjärding
 [(s_äf_jä_rd_ing)m.] (se tecken. IV), som hängde

Ordb.
 sä-fjärding

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
 R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
 VSTM.
 Figl. 27

i en sären, som lades över ena axeln. Päfjärvingens handtag hölls med ena handen, medan man sådde med den andra. Den som sådde hämtade själv utsädet ur säckarna. Endast vid mycket stora gårdar [(ve "hårgälar") l.] hade såringsmannen en medhjälpare, som bar till honom säden. Då man inte ofta sådde med bägge händerna förekom säskäppor [(säsäppa) f.] endast undantagsvis. Såringsmaskiner [(sämäsän) m.] började komma i bruk på 1880-talet, troligen (l.).

Den rensa av åkern man besädde, så man gick ett slag över åkern, kallades streta [(strēta) f.]. Man gick två stretor på varje teg

och rättade sig därvid efter dalarna. De fläckar, som av misstag lämnats obesädda mellan tvänne strotor, hette baror [(b̄ara) f.] eller gravar [(ḡrāv) f.], [(d̄u ha' s̄ot e ḡrāv ōt-day) x.] Uttrycket samstä betyder, att man samma år vid två tidpunkter sår samma åker [(s̄am s̄a) v.] Bara fläckar, som uppstått till följd av isbränna [(isbr̄äna) f.] på höst-sädesfält, sådde man i [(s̄a' i) v.] med vårsäd.

Den sådda säden barvade man ned med furkautharv. Gräsfrö, som kort och gott heter fr̄ō [(f̄r̄ō) m.], såddes i höstsäden (på våren) och myllades inte. När säden var avslutad, sådes man ha slutsätt [(sl̄uts̄ōt)].

Efter sådens nedmyllning
 vältade [(vält_a) v.] man med slät-
 vält. På lös jord brukade man
 broddvält (brodd vält_a) rågen om
 våren. Vårsåningen skulle vältas,
 innan såden kom upp, man hann
 ibland ej med detta, då vältade
 man på brodden. Brodden fick vis
 vältningen "vara ett par tum" (L., H.)

För att avleda vatten från
 höst- och vårsådesfälten körde man
 upp vattenfäror [(vät_för_f) f.]. Kanter-
 na på dessa färor jämnade man
 till med en vanlig hårv [(hårv_f) f.],
 vilket kallades att kamma färrar
 (kåm_a för_far).

Ärter [(ä_fta) f.] skulle sås
 så gles, att 'e' tåka 'känds' liqa emila

dom'. De harvades med och vältades.
 Sedan risade man eller bredde halan
 på årtåken. Årker skulle sås i
 mitten av april (vid Tiburtius).

Bonbönor [(bönböna) f.], annat
 namn svenskbonor [(svänskböna) f.],
 sattes antingen bland potatisen
 eller i några särskilda fåror i
 kanten av potatislandet.

Rovfrö utökades med jord och
 såddes med nypan [(pans-läs, han
 tog - et i mån a "sprüta" ut - et) L.] på
 slått land eller, då marken var
 besvärad av grundvatten, på drill
 [(dril) m.] Rovåker skulle vara väl
 gödslad. Fröet myllades ej över.

Aug. sådd av linfrö se sva-
 ret å frågetista M 74.

Potatisen skulle man sätta [(sät^a)v.] omkring 25 maj (vid Urban). Potatislandet göddades, meddes och harvades i nämnd ordning. Sedan kördes fåror upp med åder, varvid iläggarna (iläggar) måste liima lägga i [(läga i)v.] potatisen lika fort, som ådret gick, ty när man vände och körde åt andra hållet, myllades alltså föregående fåra igen. Man satte alltså potatisen i varje fåra. Senare har man brukat sätta i varannan. Om sättpotatisen [(sät^a potates)m.] var stor, skars den sönder i två eller flera delar, varvid man måste se till att få minst ett öga [(öga)f.] på varje

Landsmålsarkivet Uppsala 13363
R. Nilsson. 1939. MEDÅKER
VSTM.
Frgl. 27

Sel. Några dagar efter sättringen
sladdades potatisslandet, sedan
potatisen kommit upp, "körde
man emellan" [(^vg_ora emila)v.] den
med ett par veckors mellanrum,
d.v.s. kupade den.

Sedan såden kommit upp,
rensade man åkrarna för hand,
endast om det blev mycket ogräs.
Till tistlar använde man tistel-
stickare. Pouländ och potatis-
land handrensades eller hacka-
des. Om jorden slagits ihop av
häftigt regn, måste skorpan
[(sköpa) f.] brytas genom harving.
Ett trädgårdsland [(träd-
gåslän)n.], [(krödlän)n.] gödslades och
grävdes om hösten. På våren skulle

man kratta [(kräta)v.] — ev. även
gräva det först — det, innan man
satte frö. Sedan man satt fröet,
klappade man till jorden med
ett klappbräde [(kräpbräde)v.]
Man odlade allmänt följande
köksväxter: morötter, rödbetor,
kålrotter, vitkål, spenat, dill,
persilja och gräslök.

(Uppteckn. 28 juli — 5 aug. 1939.)

Ragnar Nilsson (u. id. 1)

Obs! 4 teckningar inlagda i Vult-Ordb.
på uppslagsorden Rackelbulda, vält
mall-stopa, söfjänding